

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.13>

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Грабовська Г.М.

кандидат юридичних наук, доцент,
Національний авіаційний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4484-8295>

Лисюк А.М.

студентка 3 курсу,
Національний авіаційний університет

Грабовська Г.М., Лисюк А.М. Захист прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій.

У статті досліджується питання захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. Звернено особливу увагу на законодавство України про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: Конституцію України, постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», «Конвенцію про права дитини», постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» та інші законодавчі акти, що регулюють правовідносини, пов'язані з наданням матеріальної, соціальної та правової допомоги дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування. Діти, які стають сиротами внаслідок війни, є найбільш вразливою категорією населення, яка потребує належного захисту та підтримки. Під час війни численна кількість дітей втратили свої домівки та батьків, стикнулися з жахіттями війни, загубилися під час бомбардувань, евакуації з зон бойових дій, зникли безвісти, насильно вивезені на територію країни-агресора та не знають нічого про своїх батьків, і всі вони потребують належного захисту з боку держави. Вони можуть стикнутися з насильством, голодом, хворобами та іншими викликами, які ставлять під загрозу їхнє життя та здоров'я. Крім того, розповсюджене явище виїзду дітей за кордон, де також процедура контролю має забезпечуватися державою як на стадії підготовки до виїзду, так і на моменті перетину кордону. Виїзд дітей за кордон може бути потрібним для їхньої безпеки та добробуту. Також держава повинна забезпечити можливість повернення дітей назад в Україну у разі необхідності. Влада зобов'язана забезпечувати реалізацію прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, зокрема, шляхом забезпечення житла,

харчування, медичної допомоги та освіти. Наголошується на полегшенні забезпечення дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування надійного захисту та допомоги, шляхом створення чат-ботів організацією ЮНІСЕФ (ООН).

Ключові слова: захист, права, сім'я, дитина, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, правове регулювання, сирітство, військовий стан.

Hrabovska H.M., Lysiuk A.M. Protection of the rights of orphans and children deprived of parental care during hostilities.

The article examines the issue of protecting the rights of orphans and children deprived of parental care during military operations. Particular attention was paid to the legislation of Ukraine on the social protection of orphans and children deprived of parental care, in particular: the Constitution of Ukraine, the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding the Protection of Children's Rights During a State of Emergency or Martial Law", "Convention on the Rights of the Child", the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Rules for Crossing the State Border by Citizens of Ukraine" and other legislative acts regulating legal relations related to the provision of material, social and legal assistance to orphans and children deprived of parental care. Children orphaned by war are the most vulnerable population in need of adequate protection and support. During the war, a large number of children lost their homes and parents, faced the horrors of war, got lost during bombings, evacuation from combat zones, went missing, were forcibly taken to the territory of the aggressor country and do not know anything about their parents, and all of them need proper protection from the state. They may face violence, hunger, disease and other challenges that threaten their lives and health. In addition, the widespread phenomenon of children going abroad, where the control procedure must also be ensured by the state both at the stage

of preparation for departure and at the time of crossing the border. Children's travel abroad may be necessary for their safety and well-being. The state must also ensure the possibility of returning children to Ukraine if necessary. The authorities are obliged to ensure the realization of the rights of orphans and children deprived of parental care, in particular, by providing housing, food, medical care and education. Emphasis is placed on facilitating the provision of reliable protection and assistance to orphans and children deprived of parental care through the creation of chatbots by UNICEF (UN).

Keywords: protection, rights, family, child, foster family, family-type orphanage, legal regulation, orphanhood, martial law.

Постановка проблеми. Україна, виконуючи приписи Конвенції про права дитини, зобов'язалася перед країнами-учасниками ООН забезпечити кожній дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя.

Активні бойові дії на території України мають катастрофічні наслідки, ставлять сім'ї у кризові ситуації і можуть призводити до розлуки батьків і дітей.

Актуальність теми обумовлена дослідженням особливостей захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. Однією з основних проблем є те, що військова діяльність із супутніми їй наслідками, такими як знищення міст і сіл, зниження економічної активності та збільшення безробіття, погіршують життя дітей та призводять до погіршення їхньої соціальної ситуації. Крім того, нерідко діти, які втратили батьків у зоні війни, потрапляють до системи інтернатного утримання, де знову ж таки, не забезпечується повне задоволення їхніх потреб. Іншою проблемою є недостатня увага до проблеми захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах військових дій, з боку державних органів та громадськості. Це призводить до недостатнього забезпечення їхніх прав та інтересів, що може має негативні наслідки для їхнього фізичного та психологічного здоров'я, а також впливає на їхнє майбутнє.

Аналіз публікацій. Дослідження в напрямі запропонованої тематики, а саме влаштування дітей до дитячих будинків та прийомних сімей під час воєнного стану досить широко обговорюється науковцями. Серед них необхідно виділити: Л.М. Баранову, В.І. Борисову, В.С. Гопанчука, І.В. Жилінкову, Н.С. Кузнецову, З.В. Ромовську, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, С.Я. Фурсу, Д.В. Боброву, В.Ю. Євко, Ю.Ю. Черновалюк, О.О. Свіжа, А.С. Суходольська та ін.

Метою статті є дослідження особливостей захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій.

Виклад основного матеріалу. Право дитини на сім'ю закріплено на законодавчому рівні і перш за все – в Конвенції ООН про права дитини, Конституції України та Сімейному кодексу України. Бажання взяти на виховання дитину, народжену іншими, є ознакою нашої культури і виникає тільки у небайдужих до чужого горя, душевно щедрих і готових до самопожертви людей. Тільки виховання в сім'ї відповідає інтересам дитини. Сімейними формами виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є усиновлення, опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Діти – це найбільша цінність. Належне виховання дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування є пріоритетом для будь-якої держави.

Держава виконує покладений на неї обов'язок щодо забезпечення виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, передбачену Конвенцією ООН «Про права дитини» і Декларацією ООН «Про соціальні і правові принципи», що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях.

Що стосується воєнного стану, то варто зазначити, що в частині 2 статті 3 Конвенції про права дитини держави-учасниці зобов'язуються забезпечити надійний захист та піклування, який необхідний для нормального функціонування та благополуччя дитини [1].

Важливим є те, що дітям-сиротам гарантують реалізацію прав та забезпечення свобод не тільки законодавства України, а також міжнародні нормативно-правові акти. Зокрема до них належить Конвенція про права дитини.

У частині 1 статті 2 даної Конвенції зазначається, що Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права кожній дитині, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин [1].

Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. [2] під альтернативним доглядом за дітьми визначає форми догляду за дітьми, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками (установлення опіки та піклування, улаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронатні сім'ї, дитячі заклади з умовами проживання, наближеними до сімейних) [3, с.84]. У Декларації прав дитини записано, що дитині повинні бути забезпечені соціальний захист і надані можливості та відповідні умови нормальним шляхом і в умовах свободи і достоїнств

розвиватися фізично, розумово, морально, духовно. Зміст нормативно-правових актів має сприяти задоволенню інтересів дитини. Саме тому, одне з головних завдань формування стратегії розвитку держави був і буде захист дитини, особливо в її дитячі роки, коли відбувається моральне, фізичне становлення особистості, засвоєння національних та загальнолюдських цінностей. Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів має бути спрямована на створення таких форм виховання й утримання дитини-сироти, які б могли певною мірою пом'якшити негативні наслідки діяльності деструктивних сімей.

Проте, враховуючи військові події в Україні, необхідно звернути увагу на постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», де встановлено, що під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану: до дитячого будинку сімейного типу можуть влаштуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у дитячому будинку сімейного типу, а також, це стосується прийомних сімей, які можуть тимчасово влаштувати дітей, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у прийомній сім'ї. Також рішення Уряду спрощує процедуру влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку або піклування родичів [4].

В період воєнного стану розповсюджене таке явище, як виїзд за межі України. В умовах даної ситуації була прийнята постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України». Це було здійснення задля забезпечення і реалізації прав громадян України, зокрема дітей сиріт щодо безпечного та гарантованого права виїзду з держави.

Пункт 2-3 даної постанови зазначає, що виїзд за межі України дітей-сиріт, які не досягли 18-річного віку здійснюється у супроводі законного представника або іншої уповноваженої особи. При цьому у дитини повинен бути документи, що містять відомості про особу (зокрема це може бути паспорт громадянина України, свідоцтво про народження); наказ директора закладу, де перебували діти; письмове погодження з підписом голови обласної військової адміністрації, погоджене з Національною службою про дозвіл виїзду, а також потрібне запрошення установ, які будуть гарантувати перебування там дітей-сиріт [5].

Наступними умовами, по прибутті дитини до країни, є обов'язкове звернення до консульської установи, для постановки сиріт на тимчасовий консульський облік. Консульська установа протя-

гом одного робочого дня зобов'язана через МЗС поінформувати Мінсоцполітики та Нацсоцслужбу про взяття дітей на консульській облік. Для виїзду дітей за межі України можуть бути сформовані групи дітей із супроводжуючими особами з розрахунку один супроводжуючий не більш як на 15 дітей/один супроводжуючий не більш як на чотири дитини з інвалідністю [5].

Конвенція про права дитини гарантує статтею 22 надання дитині статусу біженця та забезпечити належний захист та гуманітарне забезпечення.

В умовах російського вторгнення на територію України, спостерігається таке явище, як незаконна вимушена депортація дітей, зокрема переважно дітей-сиріт на територію Російської Федерації. Міжнародний документ, а саме Конвенція про права дитини гарантує частиною 1 статтею 11 вжиття заходів державами-учасницями для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону [5].

Також потрібно відзначити співпрацю міжнародної організації а саме ЮНІСЕФ (ООН) з Україною. Дитячий фонд спільно з Офісом президента та Міністерством соціальної політики запустили загальнонаціональну інформаційну кампанію «Дитина не сама: інструкція з турботи». Метою даної кампанії є привертання уваги до порушення прав дітей під час війни. А саме мова йде про права дітей, які залишилися в результаті війни, які залишилися в результаті війни без піклування батьків і потребують турботи та тимчасового дому.

Ця ініціатива сприятиме популяризації раніше створеного за сприяння ОП чат-бота «Дитина не сама» в Telegram (@dytyna_ne_sama_bot), що дозволяє українським сім'ям та іноземним організаціям подати заявку до служб у справах дітей про готовність тимчасово влаштувати неповнолітніх [6].

Ряд країн працює над ефективним механізмом забезпечення охороною дітей-сиріт та регулюванням їх розвитку.

Наприклад, країна Великобританія, в якій дуже часто зустрічається таке явище як «фостерна сім'я». Фостерна сім'я – це така тимчасова прийомна сім'я, яка відрізняється від опікунської тим, що вона складається з ряду спеціалістів: психологів, педагогів, соціальних працівників, в якій дитина зможе перебувати до того моменту коли визначиться її подальша доля [7].

У Міністерстві соціальної політики напрацьовали рішення, яке дає можливість дітям перебувати під час війни на умовах тимчасового влаштування в прийомній сім'ї або в дитячих будинках сімейного типу, чи за спрощеною процедурою – під опікою або піклуванням родичів. Це забезпечить найкращі інтереси дитини до того моменту, поки не буде з'ясовано, що саме сталося з її батьками.

Окрім того, Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із за-

хистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866, доповнено розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану».

Так, під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі діти, розлучені із сім'єю, тимчасово влаштовуються відповідно до п. 31 цього Порядку, до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей, які можуть бути влаштовані до таких форм виховання.

Звісно, що коли сім'я, приймає дітей-сиріт у військовий час, необхідно проінформувати державні органи, щодо місця перебування дитини-сироти. У разі відсутності технічної можливості видати наказ служби у справах дітей за місцем функціонування відповідної прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу діти влаштовуються за наказом служби у справах дітей відповідної обласної та міської військової адміністрації, а у разі набуття тимчасово влаштованою дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, така дитини влаштовується до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на загальних підставах з призначенням виплати державної соціальної допомоги.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах (у тому числі хрещені батьки) з дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування, виявила бажання взяти її під опіку, піклування подає службі у справах дітей за місцем свого проживання або за місцем виявлення дитини такі документи: заяву; копію паспорта громадянина України; документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки особи з дитиною; довідку від нарколога та психіатра про відсутність перебування на обліку; довідку про наявність чи відсутність судимості, видану територіальним центром з надання сервісних послуг МВС за місцем проживання заявника або через Портал «Дія». У разі неможливості її отримання, кандидат в опікуни, піклувальники подає заяву про відсутність притягнення його до кримінальної відповідальності відповідно до статей Кримінального кодексу України, зазначених у п. 10 ч. 1 ст. 212 Сімейного кодексу України. Відповідальність за достовірність наданої службі у справах дітей інформації щодо відсутності судимості покладається на опікунів чи піклувальників.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану проходження особами, в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під опіку, піклування, курсу навчання з виховання таких дітей у центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не вимагається.

На період тимчасового влаштування діти вважаються вихованцями закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, до яких вони влаштовані відповідно до законодавства до введення надзвичайного або воєнного стану. Відповідно до «Постанови про функціонування дитячого будинку сімейного типу», вони мають взаємодіяти на партнерських засадах в інтересах дитини, поділяючи відповідальність щодо забезпечення її потреб. Підтримка цих партнерських відносин є одним із завдань вихователя. З одного боку, він може отримати допомогу, з іншого – його робота знаходиться під постійним наглядом соціальних служб – і вихователь загалом не є вільним у прийнятті рішень щодо виховання дитини [8].

Висновки. Отже, держава визнала, що одним із найважливіших завдань є створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей під час військових дій.

В Україні станом на 30.09.2021 є майже тисяч дітей-сиріт, і дітей позбавлених батьківського піклування, серед яких 17 тисяч чекають на усиновлення. Проте, враховуючи, військові дії в Україні, кількість дітей-сиріт збільшиться у кілька разів.

Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій є важливою та актуальною проблемою в Україні. Діти, які залишилися без батьківської опіки, стають особливо уразливими в умовах військових конфліктів. Забезпечення їхнього належного захисту та благополуччя є важливим завданням для всіх громадян та державних органів.

Для вирішення цієї проблеми необхідно забезпечити належний захист прав дітей, зокрема, право на життя, на недискримінацію, на повне фізичне, психологічне та соціальне благополуччя. Також необхідно забезпечити доступ дітей до освіти, медичної допомоги, житла та соціальних послуг.

Для цього необхідно налагодити систему координації роботи державних органів, громадських організацій та міжнародних організацій в цьому напрямку, створити програми та проекти, спрямовані на захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах військових дій, включаючи інформаційні та психологічні підтримки. Також необхідно залучати громадські та міжнародні організації, які можуть надавати фінансову та технічну допомогу.

Отже, захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах військово-

вих дій, є справою всіх громадян та державних органів. Вирішення цієї проблеми вимагає спільного зусилля та співпраці всіх сторін, оскільки це стосується майбутнього нашої держави та її громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про права дитини: 20 листопада 1989 року: Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91.
2. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas>.
3. Солодухіна Л.С. Особливості нормативно-правового врегулювання альтернативного догляду за дітьми в Україні. Соціальна і гуманітарна політика Вісник НАДУ при Президентові України (Серія "Державне управління") Вип. 2. 2018. С. 82–90.
4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова від 22 березня 2022 р. № 349.
5. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 Київ.
6. Дитина не сама: «Інструкція з турботи». URL: <https://dity.msp.gov.ua/about>.
7. Романовська О.О. Теоретичні основи поняття «фостерна сім'я» у Великобританії: Соціалізація особистості. Романовська О.О. Збірник наукових праць. – К.: «Логос». НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000.
8. «Положення про дитячий будинок сімейного типу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.